

حکم فقہی مجسمہ سازی و تقاشی

تألیف:
صدیقہ چالوہی

بامقدمہ، ویرایش و تصحیح علمی:
دکتر احمد علی قانع

فهرست مطالب

۱۱	سپاس‌گزاری
۱۳	سخن‌ناشر
۱۵	پیشگفتار
۱۷	کلیات
۱۹	مقدمه
۲۳	بخش اول: کلیات و تعاریف
۲۵	فصل اول: تعریف هنر و مصادیق برجسته آن
۲۵	۱-۱. معنای لغوی هنر
۲۶	۲-۱. معنای اصطلاحی هنر
۲۶	۱-۲-۱. تقسیمات هنر
۲۸	۲-۲-۱. ضرورت شناسایی مصادیق هنرها
۲۸	۳-۲-۱. هنرهای تجسمی، هنرهای بصری
۲۸	الف. نقاشی
۲۹	ب. طراحی صنعتی
۲۹	ج. طراحی گرافیک
۳۰	د. معماری
۳۰	هـ. هنر گرافیک
۳۱	و. انیمیشن
۳۲	ز. کارتون‌های سیاسی (کاریکاتور)

ح. داستان مصور	۳۲
ط. عکاسی و هنر	۳۲
ی. هولوگرام یا تصویر سه بعدی	۳۳
ک. پیکره‌سازی	۳۵
۱-۲-۴. تئاتر عروسکی و پیدایش آن	۳۷
۱-۲-۴-۱. تفاوت عروسک نمایش و اسباب بازی	۳۸
۱-۳. هنر در تاریخ اسلام	۳۸
۱-۴. فلسفه هنر از دیدگاه اسلام	۴۳
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری فصل اول	۴۴
فصل دوم: فن هنر، گستره جدید برای پژوهش‌های فقهی	۴۷
۱-۲. ضرورت پژوهش‌های فقهی در زمینه هنر	۴۷
۲-۲. پیشینه مجسمه‌سازی و نقاشی	۴۹
۲-۳. مجسمه‌سازی و نقاشی و انحراف عقیدتی و پرستشی	۵۱
۲-۴. معانی صورت و تمثال از نگاه لغت‌شناسان، فقها، مفسران، آیات و روایات	۵۳
۲-۴-۱. مفهوم تمثال	۵۳
۲-۵. مفاهیم و مصادیق صورت و تمثال در قرآن کریم و متون تفسیری	۵۷
۲-۵-۱. تمثال در قرآن و متون تفسیری	۵۷
۲-۶. صورت در قرآن و متون تفسیری	۶۰
۲-۷. مفهوم صورت و تمثال و مصادیق آن در روایات	۶۸
۲-۸. مفهوم صورت و تمثال در متون فقهی	۷۰
۲-۸-۱. مفهوم صورت و تمثال از دیدگاه امام خمینی (علیه السلام)	۷۱
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری فصل دوم	۷۲
بخش دوم: نظریات فقهای امامیه در زمینه حکم نقاشی و مجسمه‌سازی و مستندات آن‌ها	۷۵
فصل سوم: بیان نظریات فقهای امامیه در زمینه نقاشی و مجسمه‌سازی	۷۷
۳-۱. نظریه اول: نظریه حرمت تصویر به نحو مطلق (چه جاندار، چه بی‌جان، چه مجسمه، چه نقاشی)	۷۷

فهرست مطالب □ ۷

۷۸	۱-۱-۳. ابو صلاح حلبی .....
۷۹	۲-۱-۳. قاضی بن برآج .....
۷۹	۲-۳. نظریه دوم: نظریه حرمت تصویر جانداران به طور مطلق .....
۸۰	۱-۲-۳. ابوالقاسم خویی .....
۸۰	۲-۲-۳. نظام‌الدین صهرشتی .....
۸۰	۳-۲-۳. ابن ادريس حلی .....
۸۰	۴-۲-۳. محقق کرکی .....
۸۱	۵-۲-۳. مرتضی انصاری .....
۸۲	۶-۲-۳. یوسف بحرانی .....
۸۲	۷-۲-۳. محقق نراقی .....
۸۲	۸-۲-۳. علامه حلی .....
	۳-۳. نظریه سوم: نظریه حرمت مجسمه‌سازی به نحو مطلق (چه جاندار، چه بی‌جان) .....
۸۴	۱-۳-۳. شیخ مفید .....
۸۴	۲-۳-۳. شیخ طوسی .....
۸۴	۳-۳-۳. سلار بن عبدالعزیز .....
۸۵	۴-۳-۳. علامه حلی .....
۸۵	۵-۳-۳. محقق اردبیلی .....
۸۶	۶-۳-۳. شیخ حسین نوری .....
۸۶	۷-۳-۳. شیخ لطف‌الله صافی .....
۸۷	۴-۳. نظریه چهارم: نظریه حرمت مجسمه‌سازی جانداران .....
۸۷	۱-۴-۳. صاحب جواهر .....
۸۸	۲-۴-۳. سید علی طباطبائی .....
۸۸	۳-۴-۳. سید محمدرضا گلپایگانی .....
۸۸	۴-۴-۳. شیخ محمدتقی بهجت .....
۸۸	۵-۴-۳. حسین‌علی منتظری .....
۸۹	۶-۴-۳. امام خمینی (علیه‌السلام) .....

- ۳-۵. نظریه پنجم: نظریه عدم حرمت تصویر به نحو مطلق (چه مجسمه چه غیر مجسمه چه جاندار چه بی جان)..... ۹۰
- ۳-۵-۱. شیخ طوسی..... ۹۰
- ۳-۵-۲. امین الاسلام طبرسی..... ۹۱
- ۳-۵-۳. آقا بزرگ تهرانی..... ۹۱
- ۳-۵-۴. محقق اردبیلی..... ۹۲
- ۳-۵-۵. شیخ انصاری..... ۹۲
- ۳-۵-۱. نقد اشکالات وارد شده بر مرحوم شیخ انصاری..... ۹۳
- ۳-۵-۶. شیخ محمدجواد مغنیه..... ۹۴
- ۳-۵-۷. شهید مرتضی مطهری..... ۹۵
- ۳-۵-۸. سیدمصطفی خمینی..... ۹۵
- ۳-۵-۹. میرزا جواد تبریزی..... ۹۶
- ۳-۶. اجمالی از نظرات مذاهب چهارگانه فقهی اهل تسنن..... ۹۶
- فصل چهارم: مبانی و مستندات نظریات فقهای امامیه در زمینه حکم مجسمه‌سازی و تصویرگری..... ۱۰۳**
۴. مستندات نظریه حرمت..... ۱۰۳
- ۴-۱. روایات..... ۱۰۳
- ۴-۱-۱. روایات دال بر حرمت مطلق (اعم از مجسمه و نقاشی، جاندار و بی جان)..... ۱۰۴
- ۴-۱-۱-۱. روایات دال بر اینکه حضرت رسول (ﷺ) امیر مؤمنان (علیه السلام) را مأمور کرد تندیس‌ها را نابود و محو کند..... ۱۰۴
- ۴-۱-۲. روایاتی که بیان‌کننده عدم ورود فرشتگان به داخل منزل دارای تصویر است..... ۱۰۹
- ۴-۱-۳. روایاتی که از تزئین خانه‌ها توسط تصویر نهی کرده‌اند..... ۱۱۲
- ۴-۱-۴. روایاتی که بیان‌کننده عذاب و بازخواست صورتگر است..... ۱۱۴
- ۴-۱-۵. روایاتی که دال بر کراهت داشتن حضرت رسول (ﷺ) و ائمه اطهار (علیهم السلام) بر وجود مجسمه و نقاشی در خانه‌هایشان است..... ۱۱۶
- ۴-۱-۶. روایتی که دال بر خروج از اسلام برای ممثل یا مصور است..... ۱۱۸

فهرست مطالب □ ۹

۱۲۲.....	۲-۱-۴. روایات دال بر حرمت مجسمه‌سازی و نقاشی جانداران
۱۲۲.....	۱-۲-۱-۴. روایاتی که دال بر اجبار صورتگر در دمیدن روح در روز قیامت است
۱۲۲.....	۲-۲-۱-۴. روایاتی که از طریق مفهوم مخالف آن دال بر حرمت مجسمه‌سازی و نقاشی حیوانات است، (روایات محراب و تمثال حضرت سلیمان (علیه السلام))
۱۲۹.....	۳-۱-۴. روایات دال بر حرمت مجسمه‌سازی جانداران
۱۳۷.....	۱-۳-۱-۴. ادله شیخ انصاری مبنی بر حرمت نقاشی جانداران
۱۴۶.....	۴-۱-۴. روایات دال بر حرمت نگهداری مجسمه و تصویر
۱۵۷.....	۵-۱-۴. روایات دال بر جواز نگهداری مجسمه و تصویر
۱۶۴.....	۲-۴. اجماع
۱۷۱.....	۳-۴. دلایل قائلان به جواز مجسمه‌سازی و نقاشی
۱۷۸.....	یادداشت‌ها
۱۷۹.....	منابع و مأخذ
۱۸۷.....	نمایه

سپاس‌گزاری

حضرت حق را بر الطاف بی‌شائبه‌اش شاکریم که قدرت اتمام این تحقیق را به من ارزانی داشت. بر خود لازم می‌دانم که مراتب سپاس و قدرشناسی خود را از تمام بزرگوارانی که تنها با تکیه بر دانش و همراهی آنان طی مسیر نمودم بر دیباچه آن به ثبت برسانم.

از زحمات بی‌شائبه استاد ارجمند دکتر سید ابولقاسم نقیعی که راهنمایی این حقیر را در زمینه پژوهش و تحقیق بر عهده گرفتند و مزاحمت‌های مرا صبورانه تحمل و راهنمایی نمودند.

از تلاش‌های بی‌دریغ استاد گرامی جناب آقای دکتر احمدعلی قانع که مرا در امر مشاوره یاری نمودند.

از پدر و مادر مهربانم که مایه سربلندی و افتخار من هستند، آنانکه همواره در تمام مراحل زندگی‌م از دعا‌های خیر و دلسوزانه‌شان بی‌نصیب نمانده‌ام. از همسر مهربان و باوفایم که مشوق من در امر تحصیل بوده و همواره مرا در مسیر پر فراز و نشیب یاری می‌نمایند.

از دوست گرامیم خانم مریم اسلامی قرائتی که مایه امید و تشویق من می‌باشند. و از فرزندانم که نه‌تنها با صبوری و متانت کم‌کاری‌هایم را در قبال خود نادیده گرفتند بلکه نیز در این دوره مرا همراهی می‌کردند.

و از تمام کسانی که به هر نوعی مرا مورد الطاف خویش قرار می‌دادند.

صدیقه چالویی - پاییز ۱۳۹۴

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد. از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهره مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌ها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صادق علیه السلام** را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

یکی از موضوعات فقهی که در حال حاضر مورد ابتلا بوده و در کتب فقهی پیرامون آن نظرات مختلفی داده شده، موضوع و حکم فقهی مجسمه‌سازی و نقاشی می‌باشد. وقتی سخن از حکم فقهی به میان می‌آید در آغاز ذهن انسان به حکم تکلیفی یعنی یکی از پنج حکم و جوب، حرمت، اباحه، کراهت و استحباب منصرف می‌گردد و به تبع آن حکم وضعی صحت یا بطلان خرید و فروش و یا کسب درآمد از طریق ساخت، اجاره و امثال آن، تداعی می‌شود. مصادیق نقاشی و مجسمه‌سازی را هر روزه در سطح شهرها، در کنار پل‌ها و داخل پارک‌ها، موزه‌ها، کتابخانه‌ها، هتل‌ها، رستوران‌ها و... به شکل نقاشی‌های ساده و برجسته و تندیس‌های ناقص و کامل حیوانات و انسان‌ها مشاهده می‌کنیم. کارخانه‌های عروسک‌سازی به‌عنوان اسباب‌بازی کودکان و حتی کسانی که در خانه خود با پارچه عروسک پارچه‌ای می‌سازند و یا بر تابلوهای نقاشی تصویر انسان‌ها یا درخت‌ها یا حیوانات را نقاشی می‌کنند همه مصادیق تولید یا نگهداری و یا خرید و فروش نقاشی و مجسمه هستند و لازم است حکم کار و فعالیت خود را از نظر فقه اسلام بدانند. اصل کتابی را که پیش رو دارید تلاشی است از سرکار خانم صدیقه چالویی که به‌عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات، گرایش فقه و مبانی حقوق دانشگاه آزاد اسلامی (واحد علوم و تحقیقات) در سال ۱۳۸۴ به رشته تحریر در آمد و

بنده در آن پایان‌نامه مسئولیت مشاوره را عهده‌دار بودم. همینجا از استاد راهنمای محترم این پایان‌نامه یعنی جناب استاد آقای دکتر سید ابوالقاسم نقیبی تقدیر و از راهنمایی‌های ایشان در به ثمر رساندن آن پایان‌نامه که اصل این کتاب را تشکیل داده تشکر و قدردانی می‌کنم.

این نوشته نیازمند بازبینی هم از جهت محتوایی و هم از جهت شکلی و ظاهری بود تا بتواند به شکل کتابی چاپ شده و در اختیار علاقه‌مندان مخصوصاً کسانی که موضوعات فقهی مبتلا به روز را دنبال می‌کنند قرار گیرد. تلاش افزوده شده بر اصل، بازبینی و افزودن و کاستن از برخی مطالب و اصلاحات صوری و شکلی بود که فرع آن اصل را تشکیل می‌دهد حاصل آنچه از این کتاب بر می‌آید اینکه؛ نقاشی و مجسمه‌سازی در عصر حاضر مفسده‌ت‌پرستی و ترویج شرک و عقاید ناروا را ندارد و چه‌بسا وسیله‌ای باشد برای تقویت و ترویج فرهنگ دینی و اسلامی و یا کشوری و ملی و بنابراین از نظر حکم تکلیفی حرمتی ندارد و از نظر حکم وضعی این کار و محصولات آن قابلیت خرید و فروش و اجاره و امثال آن را دارند. بلی اگر در خلال نقاشی یا مجسمه‌سازی نقاش یا مجسمه‌ساز تصویر ناروای دو یا سه بعدی که باعث گمراهی یا تحریک شهوانی یا ناهنجاری فردی و اجتماعی دیگری می‌شود خلق کنند این کار اشکال خواهد داشت اما این مسئله به اصل نقاشی یا تصویرگری و مجسمه‌سازی مربوط نمی‌شود چرا که این‌گونه گمراه‌سازی‌ها از طریق بیان و سخن هم امکان‌پذیر است درحالی‌که اصل بیان و سخن گفتن را کسی حرام نمی‌داند.

به هر روی امید است این نوشته مورد استفاده دانشجویان و اساتید در این بحث فقهی قرار گیرد و ما را از اشکالات و خطاها آگاه نمایند.

کلیات

یکی از مسائلی که در علم فقه مورد بررسی قرار گرفته است مسئله مجسمه‌سازی و نقاشی است که از صدر اسلام تاکنون، در ادوار مختلف، پیرامون آن نظرات متفاوتی ابراز شده است.

در دوره‌ای حکم به حرمت هر نوع مجسمه‌سازی و نقاشی داده می‌شود و در دوره‌ی دیگر تنها مجسمه‌سازی ممنوع می‌گردد، زمانی هم فقط حکم به حرمت ساختن مجسمه جانداران می‌شود و نگه داشتن و خرید و فروش آن را جایز می‌دانند.

تا اینکه در عصر ما تصویرگری اگر توسط دستگاه‌های برقی و دوربین‌های عکاسی باشد اکثریت، حکم به جواز آن داده‌اند و فیلم‌برداری که بالاتر از عکاسی است و دارای حرکت و نطق می‌باشد هیچ منعی ندارد. حتی مجسمه‌سازی با کامپیوتر و یا از طریق قالب‌گیری و قالب‌ریزی از نظر امام خمینی (ره) و برخی دیگر از فقها جایز است، فقط ساختن مجسمه با دست حرام است و نگهداری آن منعی ندارد.

مجسمه‌سازی و نقاشی از احکام تعبدی محض نیستند و گرنه این همه نظرات و فتاوی‌ی مختلفی مطرح نمی‌شد؛ بلکه از سلسله احکامی هستند که مناط قابل درک عقلی دارند.

با تتبع و بررسی‌های به عمل آمده به این نتیجه رسیدیم که اگر مجسمه‌سازی

و نقاشی ماندشدن به بت‌پرستان و یا احتمال ترس از گرفتاری در دام شرک، ترویج فرهنگ جاهلی و باطل و اسراف‌گری و دیگر مسائل باطل و بیهوده نباشد، بلکه در جهت تعالی فرهنگ و معارف جامعه دینی قرار گیرد بی‌اشکال است، بلکه بایسته و شایسته خواهد بود؛ که گواه تشخیص آن عرف است. و البته فقهاء عظام و کارشناسان خبره به‌عنوان عرف متخصص می‌توانند در این زمینه اظهار عقیده و نظر کنند.

مقدمه

ضرورت تحقیق:

می‌دانیم که دین مبین اسلام به تمام زوایای زندگی انسان می‌پردازد و با تعالیم عقیدتی، اخلاقی و عملی خود زمینه رشد انسان و سعادت او را فراهم ساخته تا آسان‌تر و سریع‌تر به هدف والای خود دست یابد، اسلام در تعالیم اعتقادی خویش به تعمیق بیشتر و گرایش توحیدی اهتمام می‌ورزد. و به هر نوع انحراف و کجروی از گرایشات توحیدی عکس‌العمل نشان می‌دهد. یکی از نمادهای انحراف از توحید، جایگزین ساختن اشیاء و پدیده‌ها برای پرستش است. ساخت بت در قالب مجسمه‌ها مهم‌ترین نماد انحراف از مسیر توحید به‌شمار می‌آید. لذا در برخی از آموزه‌های دینی نسبت به مجسمه‌سازی به‌عنوان بستر شرک و بت‌پرستی نگریسته شده است. لذا بایسته است تا از منظر فقهی مسئله ساخت و نگهداری و خرید و فروش این پدیده و نقاشی را مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرد. و ملاحظه شود آیا این دسته از آموزه‌ها حکم کلی و همیشگی را صادر می‌کند و یا مخصوص زمان و شرایط خاصی است.

پیشینه تحقیق:

با مطالعه انجام شده در کتب فقهی فقهای متقدم و متأخر به این نتیجه رسیدیم که این مسئله همیشه مطرح بوده و فقها در بخش‌هایی مثل «کتاب

۲۰ □ حکم فقهی مجسمه‌سازی و نقاشی

التجاره»، «لباس نمازگزار»، «مکان نمازگزار». «مکاسب محرمه» به این مسئله مجسمه‌سازی و نقاشی مورد بررسی قرار داده‌اند. ولی با عنایت به تبدیل ماهیت فرهنگی ساخت مجسمه و ایفای نقش متفاوت با زمان صدر اسلام چه بسا نگاهی نو را می‌طلبد و با دخالت دادن زمان و مکان بتوان به این نگاه دست یافت.

سؤالات تحقیق:

سؤال‌های اصلی که در این زمینه در صدد پاسخگویی به آن‌ها هستیم عبارتند از:
الف- نظرات فقهای امامیه در طول تاریخ در مورد مجسمه‌سازی و نقاشی چه بوده است؟

ب- موضوع حکم در مسئله مجسمه‌سازی و نقاشی چیست؟ آیا کسانی که آن را حرام دانسته‌اند آن را فی‌نفسه حرام می‌دانستند یا بنا بر اینکه بستر بت‌پرستی بود، ساخت، نگهداری، خرید و فروش آن مورد نهی قرار گرفته است؟

فروضیات تحقیق:

الف- منشأ و بستر ذم مجسمه‌سازی در آموزه‌های دین اسلام بهره‌گیری از آن در توسعه شرک و بت‌پرستی بوده است.
ب- مجسمه‌سازی و نقاشی در صورت خالی بودن از ملاک شرک و بت‌پرستی جایز است.

نوع تحقیق:

با توجه به اینکه این تحقیق در علم فقه صورت می‌گیرد باید طبق قواعد خاص فقهی و مباحث تاریخ فقه انجام پذیرد. از این رو بنیادی است. و از آنجا که این مسائل فقهی در زندگی روزمره انسان کاربرد دارد، کاربردی است.

روش تحقیق:

این تحقیق به روش توصیفی تحلیلی انجام می‌شود و شیوه جمع‌آوری اطلاعات در آن کتابخانه‌ای بوده و با فیش‌برداری از کتب فقهی، کتب حدیثی و مقالات فقهی انجام شده است.

طرح تحقیق:

از آنجا که مجسمه‌سازی و نقاشی امروزه به‌عنوان هنر مطرح است ابتدا در بخش اول به مفهوم لغوی و اصطلاحی هنر و انواع آن پرداخته‌ایم. و مصادیق هنر مجسمه‌سازی و نقاشی بیان شده است. در بخشی از آن به هنر در تاریخ اسلام، فلسفه هنر، تاریخچه بت‌پرستی پرداخته شده است و سپس مطالبی با عنوان فن هنر گستره جدید برای پژوهش‌های فقهی مطرح شده که زیر مجموعه‌هایی مانند معنای لغوی تمثال و صورت در آیات قرآن، روایات و در متون فقهی شامل می‌شود.

در ادامه، آراء و نظرات فقها بر مجسمه‌سازی و نقاشی مطرح شده که شامل پنج نظریه است.

نظریه حرمت مطلق تصویر، نظریه حرمت مطلق مجسمه‌سازی، نظریه حرمت مطلق جانداران، و نظریه حرمت مجسمه‌سازی جانداران و در آخر نظریه جواز مطلق تصویر.

در پایان به ادله فقها پرداخته شد که در بخش اول، شش دسته از روایات مورد نقد و بررسی قرار گرفته شد، و در بخش دوم به‌دلیل دیگر فقها؛ یعنی اجماع پرداخته‌ایم. و در بخش سوم رأی مورد نظر یعنی جواز نقاشی و مجسمه‌سازی در عصر حاضر را مطرح کرده‌ایم. یعنی از میان نظرات مختلف آن را ترجیح داده‌ایم.

بخش اول:
کلیات و تعاریف

فصل اول

تعریف هنر و مصادیق برجسته آن

از آنجا که فقیه برای کشف حکم شارع باید در ابتدا موضوع حکم را بشناسد در این فصل تلاش داریم به کمک فقیه، موضوع حکم هنر را تبیین نمائیم، بنابراین ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی هنر را از میان کتاب‌های لغت و یا مقالات و مصاحبه‌های مرتبط به هنر بررسی کرده سپس به تقسیمات هنر می‌پردازیم و با بیان ضرورت شناسایی مصادیق هنرها، هنرهای تجسمی سمعی و بصری و اقسام هر یک را معرفی می‌کنیم. آنگاه به موضوع هنر در تاریخ اسلام می‌پردازیم و در بخش دیگر به فلسفه هنر از دیدگاه اسلام اشاره می‌کنیم.

۱-۱. معنای لغوی هنر

کلمه هنر برگرفته از «هونره» در زبان پهلوی است؛ در این زبان «هو» به معنای نیکی و «نره» به معنای دلیری و شجاعت است. دلیری و شجاعت نیز وقتی حاصل می‌شود که شخصی به مرتبه‌ای از امنیت و قرار و اطمینان می‌رسد. به این ترتیب باید گفت که هنر در فرهنگ ایرانی بیشتر یک معنا و فضیلت درونی است. فضیلتی که مربوط به قلب و دل آدمی است (ریخته‌گران، ۱۳۸۲، ص ۲).

برخی لغت‌شناسان گفته‌اند: هنر یعنی پیشه، هنر، صنعت، کارنمایان و برجسته (عمید، ۱۳۶۳).

و بعضی دیگر نوشته‌اند: هنر، (هُنْ)، علم و معرفت و دانش و فضل و کمال (از ناظم الاطباء).

در جای دیگر، کیاست، فراست، زیرکی، و در عبارت دیگر؛ به معنی آن درجه از کمال آدمی است که هشیاری و فراست و فضل و دانش را دربر دارد و نمود آن صاحب هنر را برتر از دیگران می‌نماید. در جای دیگر، گفته‌اند: به معنی خاصیت است، و ناظم الاطباء گفته صنعت و حرفه و شغل و پیشه و کسب و در جای دیگر برات و حواله‌نامه بیان کرده است (دهخدا، ۱۳۴۱، صص ۳۱۸-۳۱۷).

بنابراین هنر فضیلت‌ها اعم از دانایی، معرفت و گرایش به کمالات و زیبایی‌هاست، وقتی که تجلی پیدا می‌کند هنرمند را برجسته و مطلوب قرار می‌دهد. به تعبیر دیگر، هنر نمایانگر حکمت حکیم است. افلاطون می‌گوید: حکمت آن چیزی نیست که در کتب می‌نویسند، حکمت آن چیزی است که در اصل جان حکیم زنده و همان حکمت می‌تواند در جان یک هنر معنوی محقق باشد. آن معانی تذکرات و تفکرات حقایق و بیان تحکیمی آن‌ها متناسب به حق است، یعنی در وجود حق هست و ظهور آن در قالب خشت و گل و سنگ و چوب و رنگ (اعوانی، بی‌تا).

۲-۱. معنای اصطلاحی هنر

هنر در معنای عام و انتزاعی به هرگونه فعالیت اشاره دارد که هم خود انگیزه و هم مهار شده باشد. بنابراین «هنر» از فرآیندهای طبیعت متمایز است. اصطلاح هنر در معنای مشخص به فعالیت‌هایی چون نقاشی، پیکره‌سازی، طراحی گرافیک، معماری، موسیقی، شعر، رقص، تئاتر و سینما اطلاق می‌شود (پاک‌باز، ۱۳۷۸، ص ۶۵۱).

۱-۲-۱. تقسیمات هنر

هنر به اعتبارات مختلف تقسیمات متفاوتی می‌پذیرد.
الف: در گذشته سعی بر این بود که هنرها را به دو دسته «هنر زیبا» و

«هنر سودمند (کاربردی)» تقسیم کنند. هنر زیبا در خدمت هیچ مقصود آجل نیست و فرآورده آن ارزشی در خود دارد (مثلاً نقاشی).

هنر سودمند، واجد هدفی فراتر از خود فرآورده است (مثلاً سفالینه منقوش). امروزه این نوع تقسیم‌بندی منسوخ شده است (پاک‌باز، ۱۳۷۸، ص ۶۵).

ب: لئوناردو داوینچی، میان هنرهای بصری و مهارت‌های یدی تفاوت قائل شده و آن‌ها را در رده علوم انسانی جای داد. متفکران سده هفدهم یکسره هنرها را از علوم جدا کردند. سرانجام در سده هجدهم، مفهوم هنر زیبا به وجود آمد. در این زمان شعر، نقاشی، پیکرسازی، معماری و رقص بر مبنای پیوندشان با زیبایی در یک مقوله جای گرفتند (پاک‌باز، ۱۳۷۸، ص ۶۵۵).

ج: شارل باتو در رساله خود (۱۷۴۶)، هنر را به سه گروه تقسیم کرد: هنرهای سودمند (چون انواع فرآورده‌های دستی. هنرهای زیبا (مشمتمل بر پیکره‌سازی، نقاشی، موسیقی، شعر). هنرهایی که سودمندی و زیبایی را توأم در خود دارند (چون معماری و سخنوری) (پاک‌باز، ۱۳۷۸، ص ۶۵۵).

د: دالامبر در مقدمه دایرةالمعارف (۱۷۵۱-۱۷۸۰)، نقاشی، پیکره‌سازی، معماری، شعر و موسیقی را در فهرست هنرهای زیبا آورده است. پیشنهاد او تثبیت شده است بر همین مبنا در انگلستان اصطلاح «پنج هنر» را گاه مترادف با هنرهای زیبا می‌آورند (پاک‌باز، ۱۳۷۸، ص ۶۵۵).

ه: در تقسیم‌بندی جدید هنر را به سه دسته تقسیم کردند: ۱- هنرهای بصری که اساساً بینانی را مخاطب قرار می‌دهد (مثل نقاشی، پیکره‌سازی، معماری، هنرهای مشتق از آن‌ها مثل طراحی گرافیک، طراحی صنعتی، عکاسی تجربی). ۲- هنرهای شنیداری (چون موسیقی). ۳- هنرهای دیداری - شنیداری (چون اپرا و فیلم ناطق و رنگی).

غالباً اصطلاح هنر را برای هنرهای بصری یا برخی از انواع هنرهای بصری به کار می‌برند. اصطلاح هنرهای بصری به منظور اجتناب از مرزبندی میان هنر زیبا و هنر کاربردی پیشنهاد شده است.

۱-۲-۲. ضرورت شناسایی مصادیق هنرها

چنانکه می‌دانیم هر حکمی بر موضوعی بار می‌شود، خداوند متعال برای هر موضوعی حکم متناسب آنرا مقرر فرموده است. فقیه که در مقام کشف حکم شارع می‌باشد باید از این موضوعات نیز آگاهی داشته باشد. اگرچه به جهت تنوع و تکرر موضوعات احکام شرعی، علم تفصیلی به موارد مصادیق هنرها، برای هر فقیه و هر پژوهشگر فقهی میسر نمی‌باشد، ولی آگاهی اجمالی از موارد و مصادیق هنرها ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. چگونه می‌توان حکم موضوعی را اکتشاف نمود که از آن موضوع آگاهی نداشته باشیم؟ بدین جهت شناسایی موارد و مصادیق هنرها به صورت اجمالی ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. لذا مصادیق و موارد برجسته از اقسام مختلف هنر ارائه می‌گردد.

۱-۲-۳. هنرهای تجسمی، هنرهای بصری

هنرهای فضا‌دار (Space art)، هنرهایی که مخصوصاً به فضا، نور و رنگ وابسته‌اند، چون نقاشی، مجسمه‌سازی و معماری با هنرهای ناوابسته به فضا چون موسیقی و شعر تمایز دارند. نقاشی و طراحی فرم‌ها در فضا تجسم می‌یابند و در مجسمه‌سازی و معماری اثر هنری در فضا برپا یا ساخته می‌شود. در ادامه انواع هنرهای تجسمی وابسته به فضا و غیر وابسته به فضا را معرفی می‌کنیم:

الف. نقاشی

هنر بیان ایده‌ها و عواطف است، با آفرینش کیفیت‌های زیبایی‌شناختی معین در یک زبان بصری دو بعدی. عناصر اساسی این زبان عبارتند از: خط، شکل، رنگ، رنگ‌سایه، و بافت (رنگ مهم‌ترین عنصر زبان نقاشی به‌شمار می‌آید؛ با کاربست این عناصر از راه‌های مختلف می‌توان احساس حجم، فضا، نور و حرکت را بر روی سطحی تخت (بوم، تخته، دیوار و...) ایجاد کرد. چگونگی ترکیب این عناصر در اساس، موجد کیفیت بیان هنری است.

بنابراین هر اثر نقاشی - خواه بازنمایی پدیده‌ای واقعی یا فوق طبیعی باشد، خواه تجسم مضمونی روایی و یا نمایش روابط بصری کاملاً انتزاعی - بر یک الگو یا طرح بیانگر و دلالت‌کننده استوار است. هنر نقاشی از دیر زمان وظایفی چون روایت، توصیف، مستندنگاری، داستان‌پردازی و تبلیغ را برعهده داشت، ولی از اواخر سده نوزدهم با وانهادن این وظایف به خلوص و استقلال بیانی دست یافت.

به هر حال هنرمند نقاش پیام بصری خود را بر حسب کیفیت‌های حسی، امکانات بیانی، و محدودیت‌های قالب، اسلوب و وسیله کارش ابلاغ می‌کند. تنوع سبک‌های نقاشی نیز نتیجه تأثیر همان عوامل است (پاک‌باز، ۱۳۷۸، صص ۶۵۶-۶۵۵).

ب. طراحی صنعتی

طراحی ساختاری یا سه بعدی اشیاء، مثلاً اتومبیل، تلویزیون، اجاق گاز، میز و صندلی و غیره برای تولید صنعتی کلان با ابزارهای ماشینی. بنابراین طراحی صنعتی با طراحی دو بعدی برای انتشارات، تبلیغات - تجاری و تزئینات، و نیز با صنایع دستی فرق دارد. اصطلاح هنر صنعتی عام‌تر و قدیمی‌تر است و غالباً در برابر صنایع دستی به کار می‌رود (گاردنر، ۱۳۸۱، ص ۳۴۸).

ج. طراحی گرافیک

طراحی گرافیک حوزه‌ای در هنرهای بصری است که اساساً طراحی مواد چاپ‌شدنی (تصاویر، نقوش و نوشته‌ها) را در برمی‌گیرد. امروزه «طراحی گرافیک» در سینما و تلویزیون نیز کاربرد دارد. صفحه‌آرایی، تصویرگری و طراحی نشانه‌ها و حروف، طراحی برای انتشارات و تبلیغات و طراحی برای بسته‌بندی کالا از زمینه‌های اصلی فعالیت طراح گرافیک محسوب می‌شوند. ویلیام ادیسن دویی گنیز برای تحسین بار اصطلاح «طراحی گرافیک» را به کار برده است (گاردنر، ۱۳۸۱، ص ۳۴۸).

د. معماری

مردم از هزاران سال پیش با چگونگی محصور کردن فضایی خاص برای انجام دادن کارهای گوناگون زندگی خویش آشنا بوده‌اند. در میان تمام هنرها فقط در هنر معماری است که مسئله فضا بیش از هر جنبه‌ای توجه ما را به خود جلب می‌کند. مهندس معمار (آرشیئتکت)، فضاهای محصور و بدنه‌ها یا دیوارهای محصورکننده را گروه‌بندی می‌کند و همواره کاربرد بنا، طرز ساختمان و مصالح آن، و البته طرح (عامل پیونددهنده دو عنصر دیگر) را نیز در نظر می‌گیرد. ما برای آنکه معماری را تجربه کنیم، به‌طوری که فضا و بدنه هنر یا بنای معماری را یکجا حس و درک کنیم، نمایش جداگانه فضا و بدنه در ساختمان، به شیوه‌های خطی گوناگون صورت می‌گیرد، روش‌های اصلی عبارتند از: پلان (نقشه مسطح - کف بنا)، مقطع یا برش (نقشه عمودی)، نمای قائم (تصویر عمودی یک دیوار درونی یا بیرونی). مهندس معمار باید حساسیت‌های یک پیکرتراش و یک نقاش را داشته باشد و در تدوین نقشه ساختمانی هر بنا نیز باید بتواند از ابزارهای کار یک ریاضی‌دان بهره‌گیرد.

ه: هنر گرافیک

هنر گرافیک در معنای وسیع مشتمل‌اند بر انواع هنرهای بصری دو بعدی برای مقاصد بازنمایی، تزئین، چاپ و نگارش و نیز فنون مرتبط با آن‌ها. امروزه کاربرد این اصطلاح به روش‌های مختلف چاپ دستی، طراحی (رسامی) و تصویرگری محدود شده است. هنر گرافیک هم معنا با طراحی گرافیک نیست ولی با آن پیوند نزدیک دارد. تکنولوژی گرافیک کامپیوتری در اوایل دهه پنجاه به‌وجود آمد و هدف آن ایجاد تصاویری بود که چشم انسان هیچ‌گاه قادر به دیدن آن نبوده است. اما هیچ‌یک از سیستم‌های اولیه گرافیک کامپیوتری برای کارهای هنری به‌وجود نیامده بود. این برنامه‌ها بیشتر در کارهای نظامی، صنعتی و علمی